

Vzroki in posledice izseljevanja iz slovenske Istre po drugi svetovni vojni

Koper, 9. junij 2000

V prostorih Pokrajinskega muzeja v Kopru je 9. junija potekal enodnevni mednarodni posvet z zgornjim naslovom, ki so se ga udeležili zgodovinarji iz Slovenije in Italije. Posvet, ki ga je organiziralo Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije Koper v sodelovanju z Oddelkom za geografske in zgodovinske znanosti Univerze v Trstu, Inštitutom za novejšo zgodovino iz Ljubljane in Zgodovinskim društvom za južno Primorsko, je predstavljal hkrati tudi zaključek dela na enoletnem istoimenskem evropskem projektu "Phare cbc in Interreg II, Slovenija – Italija".

Z razpravami je sodelovalo dvanajst zgodovinarjev, ki so se v prispevkih lotili zapletenega zgodovinskega dogajanja v območju "gibljive meje", tj. vzrokov in posledic političnih sprememb, ki so vplivale na migracije prebivalstva v prostoru Julijske krajine od prve svetovne vojne do dokončne razmejitve med državama. Geografsko so bile razprave osredotočene na tisto ozemlje Julijske krajine, ki danes pripada Republiki Sloveniji, tj. predvsem na širše področje mest Koper, Izola in Piran.

Za slovenske zgodovinarje je predstavljal znanstveni posvet tudi zaključek omenjenega enoletnega projekta, za italijanske kolege pa v bistvu šele njegov začetek – prijava projekta je bila sicer skupna, delo na projektu pa se je na strani italijanskih kolegov začelo (ne po njihovi krivdi) s skoraj enoletnim zamikom. Tako smo slovenski zgodovinarji predstavili naše delo na enoletnem projektu, italijanski kolegi pa so nam predstavili dosedanje delo in predvsem načrt za delo na projektu v prihajajočem letu. Poleg tega so nas seznanili tudi z rezultati nekaterih analiz, ki so jih njihovi raziskovalci pripravili v zadnjih letih in vsebinsko tudi spadajo v okvir problematike projekta (Tajno štetje "tujerodcev" v Julijski krajini leta 1939, priseljevanje Italijanov iz notranjosti Italije v Julijsko krajino po letu 1920 itd.).

Kot prvi referent je z referatom *Pogledi najnovejšega italijanskega zgodovinopisja na izseljevanje iz Istre (Orientamenti della più recente storiografia italiana sull'esodo istriano)* nastopil Raoul Pupo z Univerze v Trstu.

Po njegovem mnenju je bil eksodus sestavni del procesa kontinentalnih razsežnosti in moramo o njem govoriti v kontekstu premikov ljudstev, ki so se zgodili po drugi svetovni vojni in so zajeli milijone ljudi. Da bi ga lahko razumeli, ga je potrebno umestiti v časovno obdobje, ki se prične s koncem prve svetovne vojne. Po referentovem mnenju je bil v zgodovini Julijske krajine to trenutek preobrata, čas, ko se je zlomil mehanizem, ki je omogočal razvoj lokalne družbe in se je pričelo obdobje demografske stagnacije v katerem Julijska krajina ni bila več privlačna za priseljevanje, temveč je, nasprotno, začela svoje prebivalstvo izganjati.

Po mnenju referenta je "eksodus" sicer v osnovi mogoče opredeliti kot pojav množičnega izгона neke narodnostne skupine iz njene izvorne domovine, ki pa ga niso povzročili uradni postopki, temveč neprestani vztrajni pritiski okolja. Tudi tempo eksodusa je po njegovem mnenju v različnih obdobjih različen, vendar pa so si vzvodi podobni, množično izseljevanje se je namreč pojavilo vsakič, ko se je med italijansko populacijo uveljavilo prepričanje, da je bila jugoslovanska nadvlada dokonča.

Po avtorjevem mnenju pri vsem tem ne gre zanemarjati političnih vidikov, saj so pri odločanju za eksodus odigrali odločilno vlogo. Zato bi bilo potrebno od znotraj preučiti proces, v katerem se je odločalo o usodi Italijanov, kakor tudi sestavo, miselnost in ravnanje lokalnih oblasti, in sicer tako na ravni ustanov kot političnih strank.

Drugi referent, *Piero Purini* (Trst), je nastopil z referatom *Migracijska gibanja v Julijski krajini po prvi svetovni vojni (I movimenti migratori della Venezia Giulia dopo la prima guerra mondiale)*.

V referatu se je mladi italijanski zgodovinar ukvarjal z izrazito močnim migracijskim gibanjem, ki se je sprožilo v Trstu takoj po propadu habsburškega imperija. Nemško govoreča skupnost, ki so jo v večjem deležu sestavljali državni uradniki, se je skorajda razkropila zaradi zelo številnih odhodov v smeri proti novi avstrijski republiki in še posebno proti Dunaju. Emigracijo nemško govoreče skupnosti so pospešili tudi na to skupnost nanašajoči se ukrepi, ki so jih uvedle nove italijanske oblasti, ki so močno diskriminirale nemško govoreče trgovce.

Na slovensko in hrvaško prebivalstvo so močno pritiskali z namenom, da bi le to odšlo, kar je povzročilo množično selitev zelo visokega števila "tujerodcev" v Jugoslavijo in v Argentino. Žal pa je kvantitativna ocena tudi v tem primeru izredno problematična. Po mnenju referenta je italijansko zgodovinsko popisje zanemarilo ta pojav, medtem ko je jugoslovansko zgodovinsko popisje pogosto uporabljalo podatke v politične namene in s tem otežilo dejansko ocenitev tega pojava. Tudi uradni statistični podatki so po referentovem mnenju izrazito pomanjkljivi. Poleg tega, da v njih odhajajoči niso razlikovani po etnijah, za obdobje med letoma 1918–1920 sploh ne obstajajo. Ob emigraciji neitalijanskega prebivalstva je v obdobju istih letih potekala množična imigracija iz Italije in po mnenju referenta naj bi se od leta 1918 do leta 1931 preselilo v Julijsko krajino prek 130.000 Italijanov, med njimi skoraj 50.000 v samo občino Trst (taka teza je bila sicer v nasprotju z mnenjem predhodnega referenta, po kateri naj bi po koncu prve svetovne vojne Julijska krajina postala nepriljubljena za priseljevanje).

Tretji referent, *Egon Pelikan* (ZRS Koper), je nastopil z referatom *Tajno štetje oziroma statistika, ki jo je za Julijsko krajino leta 1933 pripravila primorska duhovščina zbrana v Zboru svečenikov sv. Pavla*. V prispevku je bilo prvič predstavljeno tajno štetje, ki ga je leta 1933 opravila slovenska in hrvaška duhovščina zbrana v Zboru svečenikov sv. Pavla. Štetje je nastalo v času (v začetku tridesetih let), ko je bila stanovska organizacija primorske duhovščine že združena v Tajni krščanskosocialni organizaciji. Tajna organizacija, ki je nastala z zlitjem politične organizacije slovenskih krščanskih socialcev in stanovske organizacije slovenske in hrvaške duhovščine (tj. krščanskosocialnega Političnega društva Edinost in Zbora svečenikov svetega Pavla v začetku v tridesetih let), se je usmerila v tajno narodnoobrambno delovanje z deklariranimi iredentističnimi cilji. V tridesetih letih je organizacija pomenila ključen element narodnoobrambne odpora raznarodovalnim pritiskom fašizma v Julijski krajini. Leta 1936 je bilo v Zboru svečenikov sv. Pavla 276 slovenskih in hrvaških duhovnikov. Gre za edino statistiko, ki so jo v času med obema vojnama za Julijsko krajino pripravili Slovenci in Hrvati.

Iz arhivskega gradiva je razbrati, da je štetje opravljala slovenska in hrvaška duhovščina "na podlagi pregleda župnijskih knjig", in sicer za čisto vsa, tudi najmanjša naselja v Julijski krajini. Podatke so duhovniki povezovali na ravni župnij, dekanij, škofij in nazadnje celotne Julijske krajine. Statistika na podlagi stanja v župnijskih knjigah leta 1933 navaja za Julijsko krajino 545.541 "Jugoslovanov" in 455.389 Italijanov. Obsega 5 zvezkov s sezname po posameznih župnijah, tako da omogoča tudi pregled nad številom Slovencev in Hrvatov posebej. Posebno poglavje je v statistiki namenjeno tudi spreminjanju etnične slike v Cerkvi Julijske krajine.

Francesca Krasna (Univerza Trst) je nastopila z referatom *Pripombe k tajnemu štetju tujerodcev v Julijski krajini leta 1939 (Alcune osservazioni in merito al censimento riservato degli "allogeni" del 1939)*.

V svojem nastopu je referentka predstavila tako tajno štetje "tujerodcev" v Julijski krajini leta 1939, kakor zadnje uradno italijansko štetje v tem prostoru leta 1921, ki je še vsebovalo "narodnostno rubriko".

Pio Nodari (Univerza v Trstu) je nastopil z referatom *Popis istrskih beguncev in stanje na Koprskem po 2. svetovni vojni (Il censimento dei profughi istriani e la situazione del Capodistriano nel secondo dopoguerra)*.

Predstojnik oddelka za Geografijo na tržaški univerzi je kot nosilec italijanskega dela projekta predstavil osnovne usmeritve raziskav na italijanskem delu Programa Interreg II Italija–Slovenija. Kot izhodišče raziskave so italijanski kolegi vzeli štetje beguncev iz Julijske krajine in Dalmacije, ki ga je leta 1955 opravila organizacija "Opera profughi". Statistika se nahaja v Centralnem državnem arhivu v Rimu in vsebuje popis in bolj ali manj natančne podatke za posamezne begunce (več kot 200.000 primerov).

Kot je napovedal referent, bodo italijanski zgodovinarji v prvem delu raziskave pregledali sezname beguncev iz območja mestne občine Koper. Osebnostne podatke (kot starost, spol, rojstne podatke, kraj rojstva, poklic, stalno bivališče itd.) bodo zbirali v bazo podatkov, ki bo uporabna za računalniško statistično obdelavo. Po besedah referenta bo izdelava tovrstne baze podatkov potem služila za podrobnejšo in večplastno analizo "fenomena eksodus" tako na koprskem, kakor na tržaškem.

Nevenka Troha (Inštitut za novejšo zgodovino v Ljubljani) se je v referatu z naslovom *Ukrepi jugoslovanskih oblasti v conah B Julijske krajine in Svobodnega tržaškega ozemlja in Italijani na Koprskem* posvetila ukrepom jugoslovanskih oblasti, ki so posredno vplivali na izseljevanje Italijanov iz tistega dela Julijske krajine, ki je pripadel Jugoslaviji. Referentka ugotavlja, da je obsegal slovenski del cone B Julijske krajine obsežna povsem slovenska območja, medtem ko je bilo etnično mešan (slovensko-italijansko) le takratni okraj Koper. Jugoslovanska uprava cone B je z nekaterimi omejitvami (saj so deloma upoštevali tudi mednarodna določila za zasedbena območja), sprejemala ukrepe za postavitve ljudske oblasti, ki so bili "razredni", a so zaradi njihove socialne sestave marsikdaj bolj prizadeli Italijane kot Slovence in Hrvate. Takšni so bili ukrepi o upravi premoženja prebeglih, o zaplembah, odpravi kolonskih odnosov, agrarni reformi, razveljavitvi dražb in prisilnih odtujitev.

Ob spoštovanju dvojezičnosti in narodnostnih pravic Italijanov pa sta VUJA in civilna oblast v smislu parole "kdor ni z nami, je proti nam" ljudi delili na naklonjene – Slovence in "poštene demokratične Italijane" – ter na nasprotni, ki so jih posplošeno imenovali kar fašiste. Da bi slednje onemogočili, marsikdaj niso izbirali sredstev. Aretirali so, odpuščali, odvzemali civilne in politične pravice, ovirali prehode ljudi v cono A. Prihajalo je tudi do šikaniranja Italijanov kot takih, v veliki meri zaradi dejstva, da se je v času fašizma velika večina tamkajšnjih Italijanov ali odkrito priključila fašizmu ali pa so ob raznarodovalnih ukrepih fašističnih oblasti ostajali pasivni. Tako se je med italijanskim in slovenskim (hrvaškim) prebivalstvom pogosto ohranjalo nerazumevanje in včasih tudi sovražstvo.

Janez Kramar (Koper) je nastopil z referatom z naslovom *Izseljevanje iz Izole v letih 1945–1956*. Po mnenju referenta, so se od zloma fašizma (25. 7. 1943) do osvoboditve preselili predvsem tisti, ki so se zaradi svojih dejanj nad istrskimi Slovenci bali maščevanja. Med izseljenci so bili tudi italijanski koloni. Izseljevali so se tudi zaradi sovražstva slovenskih in hrvaških kmetov, ki so se iz narodnostnih in socialnih razlogov priključili NOG.

Po osvoboditvi so se mnogi izselili iz cone B. Italijanska emigracija je ta beg prikazovala kot beg ljudi, ki so morali pobegniti, med njimi so bili tudi ljudje, ki so se med vojno v Izoli naselili zaradi letalskih napadov. Tedaj se je v Italijo izselilo 882 Izolanov. Po prvi izselitvi do leta 1945 lahko štejemo obdobje od leta 1948–52 za drugo obdobje izseljevanja, za katero pa je značilno majhno in postopno izseljevanje. V izpraznjene hiše in stanovanja so naselili priseljence. Kot tretje, najmnožičnejše obdobje izseljevanja, pa po mnenju referenta lahko štejemo čas od konca leta 1953 do 1956.

Referent je v zaključku razprave obljubil tudi objavo seznama o 7273 Izolanih, ki so se po podatkih iz italijanskih arhivov izselili iz Izole od zloma fašizma do konca leta 1956.

Jure Gombač (Filozofska fakulteta v Ljubljani), je nastopil z referatom *Izseljevanje iz Kopra in okolice 1954–1956*.

Referent je osvetlil dogajanje v času, ko je po dolgotrajnih pogovorih, pogajanjih in grožnjah z oboroženim spopadom bil 5. oktobra 1954 parafiran memorandum o soglasju med vladami Italije, Velike Britanije, ZDA in Jugoslavije o Svobodnem tržaškem ozemlju. Podpisana je bila tudi Spomenica o sporazumu, ki je v devetih točkah vladam obeh držav predpisovala način, kako naj bi se delitev uresničila, in tudi to, kako ravnati z na novo priključenim ozemljem in ljudmi, ki tam živijo. Ti so namreč na osnovi osmega člena Spomenice o sporazumu imeli leto dni časa, da se odločijo, ali bodo zbrali svoje premoženje, zapustili svoje domove in odšli v novo domovino, ali pa bodo ostali ter poskusili srečo tam, kjer so živeli.

Vsi tisti Italijani, ki niso želeli zapustiti svojih domov in so na tem ozemlju sklenili "ohranjati italijanski jezik in kulturo", kot jim je bilo to obljubljeno v ustavi Federativne republike Jugoslavije in v osmih členih Londonskega memoranduma, so bili poklicani, naj skupaj s svojimi slovenskimi in hrvaškimi brati gradijo socializem v novi domovini. Vsem tistim Italijanom, ki so že od leta 1945 naprej zapuščali svoja ognjišča v Reki, Puli, Rovinju, Zadru, Umagu, Izoli, Piranu in Kopru in odhajali neznan usodi naproti, pa so svetovali, naj še enkrat premislijo o svoji odločitvi in naj ne nasedajo propagandi C. L. N. Večina prošelj za odhod iz nekdanje cone B STO v Italijo je bila od 26. oktobra 1954 naprej obravnavana in sprejeta brez večjih problemov, še posebej, če je šlo za ljudi italijanske narodnosti.

Ivica Pletikosić (ZRS Koper) je v prispevku z naslovom *Izseljevanje iz Pirana 1941–1956* obravnaval migracije v Piranu v približno dvajsetletnem obdobju od začetka druge svetovne vojne do začetka leta 1961. Po njegovem mnenju bi v zgodovini mesta težko našli migracijsko bolj razgiban čas. Avtor je raziskavo utemeljil na virih, ki jih hranijo v piranskem mestnem arhivu, na gradivu Statističnega urada Republike Slovenije v Ljubljani in na gradivom domoznanskega oddelka koprskе mestne knjižnice.

Referent je opozoril na posamezne migracijske valove v mestu Piran:

Še pred napadom fašističnih sil na Kraljevino Jugoslavijo so se prebivalci Reke začeli umikati na varno. Najprej seveda tisti najbolj obveščeni. Del teh je izkoristil prazne piranske počitniške zmogljivosti.

Na prelomu 1943–1944 je pribežal val zadarskih beguncev. Moralo jim je kar hudo goreti pod nogami, saj je to edini zimski val migracij v obravnavanem obdobju. Do konca vojne Piran sprejme še množico beguncev iz Pulja, največ ravno v zadnjih dveh mesecih evropske morije.

Večina Pirančanov je do angloameriške note (8. 10. 1953) še upala, da bo mesto le pripadlo Italiji. Ko je tega dne upanje splavalo po vodi, so začeli množično odhajati. Jeseni leta 1953 se sproži prvi veliki val (500 oseb). Izselitve čez zimo upadejo, ponovno pa kulminirajo poleti 1954 (900 oseb). Celotna zgodba se ponovi še v naslednjem letu (poletni val 1100 oseb) in konča spomladi leta 1956. V mestu je ostalo 500 staroselcev.

Do leta 1961 so bile posledice množičnega izseljevanja vsaj delno sanirane. To je tudi obdobje, ko se je mesto najbolj sloveniziralo. Pozneje se je vse bolj jugoslovaniziralo.

Boris M. Gombač (ZRS Koper) je v referatu z naslovom *Izseljevanje iz Tržiča 1945–1948* predstavil idejnopolično ozadje odhoda več tisoč Italijanov v Jugoslavijo v času od leta 1945 do 1948. Ta velika migracija, ki je po navedbi referenta štela kar nekaj tisoč italijanskih duš in je prizadela enega večjih industrijskih centrov v deželi Julijski krajini. Tržič z okolico in kraji nizke Furlanije so v primežu polfevdalnih razmer takratnega kmetijstva in krize v ladjedelništvu zapuščali svoja rojstna mesta in vasi in iskali socialno pravičnost v deželi, ki je to obljubljala. Odhajali so iz prepričanja, da bo tam bolje, da jih revščina v deželi socializma ne bo preganjala. Imena emigrantov, njihovi rojstni podatki, imena očetov in kraji bivanja so po njegovem mnenju odlični prerez takratne tržiške družbe.

Sandi Volk (Inštitut za narodnostna vprašanja) je nastopil z razpravo *CLNI in eksodus iz cone B STO* (Predlogi organizacije italijanski vladi za sprejem in namestitve beguncev iz maja 1954).

Razprava je zadevala stališča CLNI – Odbora narodne osvoboditve za Istro (Comitato di liberazione nazionale dell'Istria) glede urejanja problema istrskih beguncev. Referent je analiziral dokument iz maja 1954, ki ga hranijo v fasciklu 65 fonda Commissariato Generale del Governo v Archivio di Stato di Trieste, s katerim je CLNI predstavil svoje predloge glede namestitve beguncev iz cone B, ki so po angloameriški noti z dne 8.10.1953 začeli množično prihajati v cono A STO. V tem štiriindvajset strani dolgim tipkopisu je problem predstavljen celostno in razčlenjeno. Izhajajoč iz ugotovitve, da so bili od leta 1945 dalje ukrepi za urejanje vprašanja beguncev iz Istre povsem nesistematični in improvizirani, je CLNI postavljaj nekaj predpostavk: odlašati z ukrepi za namestitve beguncev ne bi odvrčalo Italijanov od zapuščanja cone B in bi prinašalo politično korist le jugoslovanski strani, komunistom in independentistom; začasne rešitve in ukrepi so morali imeti čim bolj kratkoročen značaj in biti usmerjeni k dokončni ureditvi problema beguncev; za dokončno ureditev problema je bilo potrebno občutno posredovanje države, državna sredstva pa je bilo treba uporabiti v največji meri za ustavitev krepkih italijanskih jeder na Tržaškem in Goriškem; čimveč beguncev je bilo treba naseliti v Trstu ali čim bliže meji z Jugoslavijo oz. s Svobodnim tržaškim ozemljem. Vodenje celotnega naselitvenega načrta je bilo treba prepustiti posebnemu uradu pri samem predsedstvu vlade, njegovo konkretno uresničevanje pa naj bi prepustili trem ustanovam: Ente Tre Venezie (Ustanova za Tri Benečije), ki bi skrbela za namestitve kmetov, Consorzio nazionale fra cooperative pescatori e affini (Vsedrjavni konzorciji ribiških zadrug), ki bi skrbel za ribiče, ter Opera per l'assistenza ai profughi giuliani e dalmati (Ustanova za pomoč beguncem iz Istre in Dalmacije), ki na bi skrbela za delovno namestitve obrtnikov in malih trgovcev ter za druge probleme vseh beguncev. Končni cilj tega načrta je bil, poleg čimprejšnje dokončne ureditve problema beguncev, tudi ohranitev begunske(ih) skupnosti in njene socialne strukture.

Po besedah referenta je ta načrt CLNI kmalu postal vodilo italijanske vlade pri urejanju begunskega vprašanja. Njegove smernice in nekatere konkretne rešitve so odobrili že na sestanku med predstavnikom predsedstva ministrskega sveta, CLNI in prej omenjenimi ustanovami 7. 8. 1954 v Rimu. Čeprav ne v celoti in z nekaterimi nezanemarljivimi odstopanji, pa je ta načrt vendar prepoznaven v vseh ukrepih in konkretnih rešitvah, ki jih je italijanska država sprejela v naslednjih letih za dokončno ureditev begunskega vprašanja je še menil referent.

Kot zadnja je z referatom *Analiza izseljevanja iz severozahodne Istre na podlagi takratnega uradnega časopisa* nastopila *Alessandra Argenti Tremul* (Koper). Viri, na katerih je zasnovala raziskavo so bili časopisi v italijanskem jeziku, ki so jih izdajale jugoslovanske oblasti med letoma 1945 in 1956. Po mnenju referentke je z analizo prebranega tiska iz takratnega obdobja mogoče ugotoviti, da so odgovor-

nost za eksodus (množični odhod italijanske populacije severozahodne Istre) pripisovali italijanski vladi, ki je delovala predvsem prek CLN-jev za Istro. Kot je navedla referentka je kot vzroke, ki so pripeljali do eksodusa Italijanov tedanje jugoslovansko časopisje navajalo "izgubo njihovega privilegirane položaja znotraj družbe", "politično iredentistično delovanje in italijansko propagando", "nacionalni čut Italijanov", "močne sorodstvene in ekonomske vezi obalnega pasu s Trstom in "vzpostavitev socialističnega družbenega reda v Jugoslaviji".

V dolgi diskusiji, ki je sledila so sodelovali še *Milica Kacin Wohinz* (INZ Ljubljana), *Jože Pirjevec* (Trst-ZRS Koper), *Roberto Spazzali* (Univerza v Trstu), *Anna Maria Vinci* (Univerza v Trstu), *Milan Gregorič* (Koper), *Nevenka Troha* (INZ Ljubljana), *Egon Pelikan* (ZRS Koper) in še dolga vrsta razpravljalcev.

Med bolj zanimive nastope v dolgi diskusiji (ki jih tukaj ne morem vseh navesti, za kar se sodelujočim oproščam) je nedvomno sodil nastop *Jože Pirjevca*, ki je s svojo življenjsko izkušnjo opozoril na to, da bo italijanski projekt preštevanja izseljencev iz Julijske krajine najbrž naletel na podobne primere, kakršen je bil primer njegovega očeta. V sezname optantov, ki jih bo statistika prištela med "esule" bo namreč prišel tudi Slovenec Pierazzi iz Sežane, ki mu je fašistična oblast najprej z dekretom spremenila priimek, potem pa se je kot uspešen trgovec pred komunistično oblastjo umaknil v Trst. Vseh beguncev se torej ne bo dalo – zgolj na podlagi imen, ki jim jih je italijanizirala fašistična oblast – prišteti preprosto med Italijane – "esule". In če je bilo med njimi do 30% izseljencev slovenske in hrvaške narodnosti, se mit o "zgolj italijanskem eksodusu" seveda hitro spremeni tako v kvantitativnem, kakor v vsebinskem smislu.

Ena od kritik simpozija oziroma pripomb, ki je nedvomno vredna pozornosti (ob tem se je ustavilo več razpravljalcev) je bila, da na simpoziju pogrešajo hrvaške zgodovinarje. To seveda drži iz vsebinskega in strokovnega stališča, vendar je potrebno upoštevati, da je šlo za Phare program, ki je predvideval oziroma določal sodelovanje med italijanskim in slovenskimi zgodovinarji (kot je razvidno tudi iz naslova posveta). Organizatorji upamo, da bo kmalu priložnost za posvet, ki bo vključeval tudi hrvaške kolege. Sicer je ob tem potrebno omeniti, da je vprašanje izseljevanja iz Dalmacije problem, ki ima kvantitativno povsem drugačne dimenzije in to bi bilo najbrž zelo dobro dopovedati tako italijanski javnosti, kakor politiki, zato je morda celo prav, da se Slovenci ukvarjamo predvsem z zgodovinskimi problemi, ki nas neposredno zadevajo. Če v tem smislu aktualiziram, naj ob tem rečem, da se Slovenija lahko ukvarja z izseljevanjem iz njenega današnjega ozemlja, ki je bilo številčno sorazmerno majhno, z brezpravno manjšino, ki je po drugi svetovni ostala v Republiki Italiji pa je (številčno kar nekajkrat!) "preplačala" število izseljencev, ki so se ob izselitvi iz njenega ozemlja deklarirali kot pripadniki italijanske narodnosti.

Na koncu naj omenim še nekatera dejstva in vprašanja, ki imajo z zgodovinsko stroko sicer zvezo zgolj kot najnovejša zgodovina in niso bila neposredno predmet okvira posveta, a so se pokazala v diskusiji in nedvomno zaslužijo pozornost.

V razpravi se je *Milan Gregorič*, publicist iz Kopa, strinjal z mnenjem uvodnega referenta, da gre istrski eksodus postavljati v širši kontekst evropskih migracij, ki jih je povzročila druga svetovna vojna vendar je po njegovem mnenju potem tudi današnjo aktualno-politično primerjavo potrebno videti v luči evropskega konteksta. Po besedah diskutanta je zgovorna primerjava npr. s sudetskim eksodusom. Med tem, ko je dvesto do dvestopetdeset tisoč Istranov odhajalo s svojih domov prek deset let (od 1945 do 1956), večinoma z možnostjo opcije (izbire državljanstva) po določbah mednarodnih določb, je bilo tri milijone sudetskih Nemcev pregnano v dobrem letu dni. Za pregon so bili načrti narejeni že pred vojno, bili objavljeni v posebnem memorandumu češke vlade in so imeli konkretno politično podporo zaveznikov. Vsa ta množica je bila maja 1945 čez noč obrezpravljena z odvzemom državljanstva z dekretom predsednika Češkoslovaške Republike, pregon pa je organizirala kar češka vlada sama. Jeseni 1946 je bilo organiziranih okrog tisoč vlakovnih kompozicij v smeri proti zahodu. Podobna epizoda je izgon 32.000 Nemcev iz Brna do avstrijske meje, ki so se na pot morali odpraviti kar peš. Na poti je dnevno umiralo več deset izgnancev zaradi lakote, bolezni, maščevanj itd. Po mnenju diskutanta je v tem smislu potrebno opozoriti tudi na to, da so Istrani razpolagali s svojim premičnim in deloma nepremičnim premoženjem. Pred odhodom so lahko prodali nepremičnine, kar pa je bilo nepremičnega premoženja, ki je bilo nacionalizirano, je Jugoslavija sprejela princip nadomestila oziroma odškodnine, četudi optanti z višino niso bili zadovoljni. Sudetski Nemci so na drugi strani bili povsem razlašeni, izgubili so vse, oddati so morali celo vrednostne papirje, dragocene kovine, umetniške slike itd.

In ob vsem tem se je Nemčija s pravno listino v celoti odpovedala vsem premoženjskim zahtevkom in tudi vsaki odškodnini, Slovenija in Hrvaška pa sta pod neprestanimi pritiski v zvezi z optantskim premoženjem, za katero vestno izplačujeta odškodnino...

Diskutant je opozoril tudi na to, da tezo o etničnem čiščenju in "balkanskosti" zagovarja tudi zmerna italijanska politika in pri tem opozoril na stališča Roca Buttiglioneja v Evropskem parlamentu in njegov "poziv" slovenskemu predsedniku republike.

In če si tudi sam dovolim aktualizacijo oziroma primerjavo z dogajanjem v našem neposrednem sosedstvu, se mi zdi v zgodovinski perspektivi eksodus istrskih Italijanov (ali sudetskih Nemcev ali "slovenskih" Nemcev) v nekaterih aspektih v resnici primerljiv z aktualnim dogajanjem na današnjem Balkanu. "Balkanskost" eksodusa se nam v zgodovinski perspektivi lahko kaže tudi na bolj poučen način. Tako italijanski eksodus (iz Istre in Dalmacije), kakor srbski (s Kosova, Slavonije, Dalmacije itd.), ali eksodus nemških manjšin iz vse Evrope po drugi svetovni vojni, se je – gledano iz zgodovinske perspektive – zgodil šele potem, ko so državniške, kulturne in politične elite večinskega naroda, zaverovane v lastno superiornost, svoje manjšine zlorabile kot instrument za lastne imperialistične namene. V primeru naše zahodne sosede se je po prvi svetovni vojni to zgodilo s priključitvijo ozemelj, ki so bila strnjeno naseljena s Slovenci in Hrvati in v drugi svetovni vojni še z agresijo fašistične države na sosednjo državo (v kateri je – kakorkoli že okrnjena in deformirana – vladala določena stopnja parlamentarne demokracije).

Teorija po kateri naj bi npr. pogovorni jezik tankega vodilnega sloja nekega obalnega mesteca že nujno definiral državno pripadnost celotnih pokrajin je pripeljal nenazadnje tudi do Mussolinijevega prepričanja (idejo je samo domislil do logičnega sklepa), da naj bi bila "pravična meja Italije po dinarskem grebenu nad Dalmacijo...". In v svojem bistvu je poznana krilatica, po kateri "je srbska zemlja tam, kjer so srbski grobovi" bila izpeljana iz pravzaprav zelo podobnega idejnega izhodišča...

Seveda naj bi bili ti problemi stvar preteklosti, stvar zgodovine in zgodovinarjev. Prav zato z velikim veseljem sprejemamo sodelovanje italijanskih kolegov, ki se problematike lotevajo z zgodovinsko distanco in strokovno odgovornostjo.

Politika sosednjih držav (Italije in Avstrije) pa je pogosto razlog, da o teh vprašanih tudi kot zgodovinar razmišljam z mešanimi občutki. Mit o Avstriji, kot prvi žrtvi nacistične Nemčije in mit o "rezistenci", ki naj bi prekrila vse neumnosti, ki jih je italijanska država v prejšnjem stoletju zagrešila na svoji vzhodni meji pa s svojimi političnimi posledicami danes – če nič drugega – zgodovinarjem kažeta kako kratka je pot od zgodovinske mitologije do politične realnosti. Miti v zgodovinski stroki lahko v trenutku daleč presežejo zgolj vprašanje "higijene v stroki" in postanejo širši politični ali že kar splošni družbeni pojav oziroma trend, še posebno, če se jih oklene politika, ki je svoje opcije že zavozila (od Falklandov do Balkana ali tržaških "društev upokojencev"). Prav zato se moramo tudi slovenski zgodovinarji z njimi še posebej ukvarjati, tako z našimi lastnimi, kakor s tujimi. Češki zgodovinarji najbrž manj – imajo npr. srečo, da se je njihova mogočna soseda s svojo zgodovino vse drugače soočila kakor naše sosede – in to je dobro za vse.

Egon Pelikan

Umetniška upodobitev podložniških dajatev in razstava v nekdanjem samostanu Seon na Bavarskem

Benediktinska opatija Seon v območju Chiemskega jezera je bila do sekularizacije leta 1803 ena srednje bogatih na Bavarskem. Imela je približno tisoč podložnikov različnih kategorij, ki so bili raztreseni v različnih krajih med Alpami in Donavo, med rekama Salzach in Inn. Težišče samostanske posesti pa je bilo v okolici Chiemskega jezera in na Tirolskem. Posest, zlasti vinograde, pa je imela opatija tudi v Dolnji Avstriji. Vsi ti podložniki so seveda morali oddajati najrazličnejše narvalne dajatve, pri čemer jim je povzročal posebne težave njihov prevoz na sedež samostana. Še hujšo težavo pa jim je povzročal desetek - lavdemij ob posestnih spremembah.

To troje, narvalne dajatve, prevoz in lavdemij, je navdihnilo dva umetnika kiparja, da sta izdelala 55 umetniških upodobitev dajatev, ki so zdaj razstavljene na trati pred lepo vzdrževanim samostanom, ki je